

בתחום הספרות הכללית. (עמ' II. ההדגשה – שלי). לכאורה חייב ציבור החוקרים, הסטודנטים ושאר המעוניינים בספרות הכללית בגילוייה בעברית, או במגעים בין הספרות העברית וספרויות אחרות, לקדם תוכנית זו בברכה. סוף־סוף אין אנו עשירים בביבליוגרפיות בכלל, ובביבליוגרפיות בנושאים אלה בפרט, למרות מקומו המרכזי של התרגום מספרות העולם בתולדות הספרות העברית החדשה. אבל מסתבר שלחשד ולרתיעה מפני היקפה של השאיפה יש ויש רגליים: בדיקת הביבליוגרפיה שלפנינו, שהיא אחת הטובות, המלאות והמדויקות מכל הביבליוגרפיות שפרסם עד כה ירושלמי, והעמדת מעלותיה מול חולשותיה, מלמדות, שהגשמת התוכנית השאפתנית שלו כרוכה בתשלום; ולעניות דעתי – המחיר המשולם מעמיד בספק את כדאיותו של ההילוך בגדולות, לא כל שכן את הניסיון לעמוד בו בתוך פרק זמן קצר.

אכן, אין ספק שתועלת לא מעטה יפיק המעיין – ובעיקר המעיין המתחיל – מרשימת תרגומי קאפקה והמאמרים עליו שנדפסו בעברית. סוף־סוף כל ביבליוגרפיה היא פתח־כניסה לתחום של ידע וקיצור־דרך להשגת הידע הזה, ומה גם רשימה שעורכה דייקן כל־כך ברישום הפרטים הביבליוגרפיים (גם אם שיטת אס"י שהוא נוקט, המורה להאחיד את כתיבם של כל הכותרים ולא לשמור על צורתם כנתינתם במקור, אינה מקובלת עלי, ונראית לי עד היום כפרי של שיקולים מוטעים). ובכל זאת, צריך להעיר גם על כמה דברים מוקשים, שרובם ככולם נובעים ללא ספק מן הצורך (הצורך?) למהר בפרסום הביבליוגרפיה כדי לעמוד בתוכנית:

א. העורך קבע (ולשבתו ייאמר: הודיע על קביעתו זו במקומות אחדים בחוברת שלפנינו) שלא ירשום כלל ערכים מתוך העיתונות היומית – לרבות המוספים לספרות – פרט לאלה שהועתקו בקצרים או בלֶקט דברי בקורת על ספרים חדשים, מדריך לספרות היוצא אחת לשבועיים בהוצאת מרכז ההדרכה לספרות ציבורית (לפנים – בצילום ישיר מתוך העיתונים; היום – בשכפול). אבל כתוצאה מכך מגיש העורך לציבור רק את אותם המאמרים, שבע־קרן קל לו ביותר לגלותם בעצמו (סוף־סוף יש לו, לֶקט דברי בקורת, גם מפתח שנתי!) – וכנגד זאת הוא סוגר לפניו את הגישה לאותם פריטים שגילויים קשה יותר. אם נזכור, שֶׁלֶקט דברי בקורת לא זו בלבד שהוא פרסום סלקטיבי, אלא שעקרונות הסלקציה שלו כלל אינם ברורים, ובודאי גם אינם קבועים כמשך כל שנות הופעתו, נבין מדוע הופכת רשימה שהוא משמש לה אחד המקורות העיקריים לרשימה מקרית למדי. יתר על כן, מדריך זה החל יוצא לאור רק בסוף 1968, ולכן עלולות להיעדר דווקא קבלות־הפנים הראשונות לסופר בעברית, שבהן עשוי להיות עניין מיוחד לחוקר ולמעין, אם הופיעו בעיתונות היומית (ובמקרים רבים בדיוק כך היה). נכון הוא שהעורך בכלילת מאמרים מהעיתונות מכביד על הביבליוגרף, והוא עשוי להאריך את זמן הכנתה של הביבליוגרפיה במידה ניכרת; אבל תוספת זו תגביר לאין ערוך את התועלת שבחיבור.

ב. העורך ראוי, לשבת, על שבדק (לפי עדות עצמו בהקדמה לביבליוגרפיה) כל פריט ופריט במקורו. אבל כנראה לא די בבדיקת כותרתו של הפריט ובקביעת מראה־המקום שלו על־פי המקור. מסתבר שעיון, עיון קל לפחות, בחיבור עצמו יכול להביא תועלת רבה; למשל, לתרום להעשרת חלק ב פרק הראשון, "ספורים מתוך כתבי־עת וקבצים". כשם שנרשמו בנפרד הקדמות או ספיי־דבר לספרי קאפקה ברשימת המאמרים עליו, כך אפשר וצריך היה להביא גם את תרגומי היצירות המשולבים במאמרים, בעיקר כשאין תרגום אחר שלהן לעברית או כשנתפרסמו שם בנוסח השונה מהנוסח הנדפס. כך, למשל, נכלל במאמרו של אמיל פוררשטיין "פרנץ קאפקה: (חמש עשרה

שלאחר מלחמת־העולם השנייה, תקופה שבה נפתחת מצרים יותר להשפעת הספרות האנגלית, ייתכן שהיה זה מועיל יותר אילו הובא גם נציג של מגמה זו במצרים של ימינו (כגון מחמד אל־ננייה, המוזכר אגב דיון במנדור בחלק ד של הספר).

עניין נוסף שאינו ברור תמיד, והיה מתברר הרבה יותר לו הסבירו צמח בהצגת תחומיו של הספר, הוא ההתעלמות מחלקים מסוימים מחיבוריהם של המבקרים לעומת הדיון המפורט בחלקים אחרים שלהם. למשל, בחלק ג מוקדש פרק נפרד (עמ' 139 – 144) למאמרי של טאהא חוסיין על רומאנים ומחזות מצריים חדישים, ומאמרים אלה אינם מחיבוריו הטובים ביותר; לעומת זאת מוקדשת תשומת־לב מעטה בלבד למאמרי החשובים יותר על השירה הערבית החדשה (למשל אלה שבספר 'חדית' אל־ארבעא', כרך ג). לאמיתו של דבר, צמח מתרץ זאת בכך, שעניינים אלה כבר זכו לדיון הולם בספרו של פ. קאקיה על טאהא חוסיין. אבל כדאי היה לחזור ולבחון חיבורים אלה דווקא בעקבות האור החדש ששפר מחקרו של צמח עצמו על התמורות שעבר טאהא חוסיין כמבקר ספרות. דוגמה נוספת: בחלק ד דן המחבר בפרוטרוט בדעותיו ובעמדתו של מנדור לגבי השירה המודרנית והמשוררים החדשים. מצד שני, עם שהוא מציין את "מעמד הבכורה [של מנדור] כמבקר הדראמה" (עמ' 186), הוא שוכח להזכיר את מאמרי הרבים על המחזאי המצרי הידוע תופיק אל־חכים, שהוא ללא ספק אבי הדראמה המצרית של המאה העשרים (חיבורים אלה כונסו ונדפסו ב־1966 בספר הנושא את הכותרת 'מסרח תופיק אל־חכים').

ספרו של צמח הוא תרומה בעיתה לחקר היבט מכריע בספרות ובהגות הערבית המודרנית. חוקרים רבים של הספרות החדשה ידעו להעריך את סגולותיו, אבל לא הם בלבד: הספר שופך אור על הזרמים האינטלקטואליים המודרניים במצרים בכלל, ועשוי לעניין גם את חוקרי הזרמים האלה.

ששון סומך

אוניברסיטת תל־אביב

החוג לשפה וספרות ערבית

פראנץ קאפקה בעברית

ירושלמי, יוסף. 'פרנץ קאפקה: ביבליוגרפיה בעברית'. הפקולטה למדעי הרוח, אוניברסיטת חיפה, אגודת הסטודנטים – מפעל השכפול, תשל"ה. II + 36 עמ'.

זוהי אחת בסידרה של ביבליוגרפיות על סופרים מאומות העולם בעברית, שמפרסם יוסף ירושלמי בשנים האחרונות, והיחידה (למיטב ידיעתי) שהופיעה כחוברת לעצמה, ולא בתוך כתבי־עת. בכל אחת מהביבליוגרפיות שלו מבקש העורך, ספרן בכיר באוניברסיטת חיפה, להביא את תרגומי כתביו של הסופר לעברית, אלה שהופיעו בצורת ספר ואלה שנדפסו בכתבי־עת כאחד, וכן רשימת ספרים, פרקים בספרים ומאמרים עליו שנתפרסמו בעברית.

תוכנית הפעולה "שמכריו עליה יוסף ירושלמי בהקדמה לביבליוגרפיה של קאפקה בעברית מפתיעה – כמעט מרתיעה – בהעזה שבהיקפה ובמימדיה: "הביבליוגרפיה על קאפקה [...]

הינה חלק מתכנית רחבה לפרסם למעלה ממאה ביבליוגרפיות

למשל: "על הנריק איבסן בעברית". 'במה', מס' 69 – 70 (122–123) (אביב־קיץ תשל"ו), 13–20; "על סטרינדברג בעברית". 'במה', מס' 71 (124) (סתיו תשל"ו), 40–45; "על מרק טווין בעברית". 'מעגלי קריאה', מס' 1 (חורף תשל"ז), 85–87; "על דניאל דיפו בעברית". 'מעגלי קריאה', מס' 2 (אביב תשל"ז), 97–99.

כלשהי, ועל כל פנים עריכה כזאת, שלא תחייב אותו לקרוא את כל הקונקורדאנציה, מאלף אד תיו, כתחליף לקריאת היצירות.

מבחינת הקריטריון הזה, הקונקורדאנציה הממוחשבת לשירת ביאליק שהכין אלי ציפר היא ברכה לבטלה: אין למצוא בה דבר אלא על-ידי קריאה רצופה לאורך החוברת כולה, וקריאה זו מייגעת הרבה יותר מקריאת שירי ביאליק עצמם: הערכים אינם מנוקדים, ההדפסה צפופה (שמונה טורים גדושים בכל עמוד, והעמודים קטנים למדי) ואותיותיה אינן נוחות לקריאה, מילות-הערך חסרות לגמרי מובאות מן השירים, ולו גם קצרות ומקוטעות ביותר, ומראי-המקום המצורפים להן אינם שימושיים מכיוון שאינם אלא מספר אחד הרומז לשמו של השיר לפי סדר "אינדקס מראי מקום" שבעמ' 40, ללא ציון מספר השורה (וברוך השם, יש לביאליק שירים שאורכם עשרות ומאות שורות...) או כל תוספת אחרת.

הגורם העיקרי לחוסר הטעם שבקונקורדאנציה זו הוא תפיסת המלה שביסודה. לידו של העורך, מלה היא ישות גראפית טהורה, ואין לה כל ערך מורפולוגי, תחבירי או סמאנטי. היא אותו גוש גראפי המופיע בתוך טקסט והמשתרע מרווח עד רווח (כשסימפוטקס מפריד הוא בגדר רווח, לצורך זה), ותו לא. לפיכך, מילות-יחס, מילות-חיבור או מילות-שעבוד הן חלק בלתי-נפרד מערכי הקונקורדאנציה הזאת ("שהתחם", "החול", "ופסול"), צירופים מוקפים נחשבים למלה אחת ("אך-דעילך", "אל-תרגיו"), והאלף-בית הרץ שלפני מסודרת החוברת לוקח בחשבון אך ורק את סדר האותיות בתוך הישויות הגראפיות הללו. המחפש, למשל, את כל הצורות הקשורות קשר דקדוקי-סמאנטי לשרוש "נשא", ימצא את המלים "נשא", "נשאה", "נשאו", "נשאים", "נשאת", "נשאת", "נשואה", "נשואות" בעמ' 32 (ולא ברציפות!), את הצורות "אשא" ו"אשאנו" – בעמ' 5, את הצורה "שא" – בעמ' 24, "שא" – בעמ' 37, "תשא" – בעמ' 40, וכן הלאה. עד כאן, לכאורה, אין הנזק גדול כל-כך: סוף-סוף, ידיעת המורפולוגיה העברית בהחלט עשויה לסייע למעיין ולכוון אותו במציאת מילות-הערך (אם כי, כמובן, כבר בשלב זה מוריד קריטריון החיסכון במאמץ ובזמן את שימושיותה של החוברת לשפל המדרגה). אבל מה יכוון את האומלל לערכים כגון "נאשא" (עמ' 14), "נישא" (עמ' 17), "הנשואים" (עמ' 12), "התשאים" (עמ' 14), "ונשואים" (עמ' 19), ולבסוף – לערך "אשנשא" (עמ' 5)?!

ועוד: את הצורות "נשא" ו"נשא" ימצא המעיין בערך אחד (וכמיהו גם מלים שונות עוד יותר זו מזו במשמעותן, כגון "מת" ו"מתי"). למען ההגינות צריך לציין, שהעורך עצמו כותב מעבר לשער החוברת: "למרבית הצער אין בנמצא מחשב המנקד כתב עברי, ולפיכך עשוי המחפש למצוא מלה שאותיותיה זהות אך משמעותה, או ניקודה שונים, וכל אלה מופיעים תחת ערך אחד". אך דווקא היא הנותנת: אם הוא עצמו מודע לבעיה, ובדואי גם לקשיים שהיא מעוררת אצל המעיין, מדוע החליט למחשב את הקונקורדאנציה שלו? להחלטתו זו ולתוצר שהפיקה יש השלכות רבות-חשיבות מעבר להם עצמם: שהרי דווקא פירות כושלים מסוג זה, שהמיגבלות על הפקתם וחוסר-הטעם שבעצם קיומם זועקים כל-כך לעיניים, דווקא הם עלולים להביא את הקהל לידי הטלת חשד כללית בנסיגות לשימוש במחשב בבלשנות ובחקר הספרות, אם לא גרוע מזה. לפיכך, ההצדקה האפשרית היחידה להחלטתו של אלי ציפר למחשב את הקונקורדאנציה לשירת ביאליק נראית לי ניסיון מכוער ומודע לקומם את הקהל מחדש נגד הרעיון "המבחיל" של מתן דריסת-רגל למחשב בתחומי הרוח ומדעי-הרוח... למרבה השמחה, יש לשימוש במחשב

שנה למותו), שנתפרסם ב'גזית', ג, חוב' י(לד) (טבת-שבט-אדר ת"ש), 15–16 (מס' 123 בחלק ב של פרק II בביבליוגרפיה שלפנינו) תרגום נוסף של "לפני החוק"; בתוך מאמרו של שמעון זנדבנק "על מבנה הפאראדוקס אצל קאפקה", שנתפרסם ב'הספרות', א, מס' 1 (אביב 1968), 11–16 (רשום בהערה למס' 4 בחלק א של פרק II בביבליוגרפיה), נכללו תרגומיהם של שני אפוריזמים מתוך "הוא" בתרגומו של זנדבנק, בנוסח שונה מזה שנכלל אחרי-כך בתרגומו ל'תיאור של מאבק'; ועוד.

ג. לעומת הצמצומים שנמנו עד כה יש לפחות הרחבה אחת שגם היא מוקשה: החלטתו של ירושלמי לכלול ברשימה הרצה של חיבורים על קאפקה גם את החיבורים-על-חיבורים-על-קאפקה עלולה לעוות את התמונה. ספרתי ומצאתי, שלפחות 20 מ-161 ערכי המאמרים (כלומר כשמינית מהם) הם ממין זה, ולא ככולם יש הארה כלשהי של קאפקה. לפי גישה זו עשויה להירשם בביבליוגרפיה מעין זו גם הרצנויה שלפניכם (שהרי אינה נדפסת בעיתון יומי), וברור שזה כמעט אבסורד!

ד. הליקוי החמור ביותר בביבליוגרפיה זו הוא ללא ספק חסרונם המוחלט של מפתחות. חסרון זה מונע למעשה את האפשרות להשתמש בה, כלומר: להיעזר בה לצורך מוגדר. הדבר היחיד שיכול המעיין בקאפקה בעברית לעשות הוא לקרוא את החוברת קריאה רצופה – ולקוות שיתקל אגב כך בדברים העונים לצרכיו. כך, למשל, אין מפתח של המתרגמים, אין מפתח לסיפורים הבודדים בתרגומם לעברית (ויש כבר כמה וכמה מהם שזכו לשלושה ולארבעה תרגומים, עובדה העשויה לעורר עניין מיוחד במעיין ובחוקר, ולא רק בחוקר התרגום), אין מפתח היוצא משמות היצירות במקורן הגרמני, אין מפתח כרונולוגי לתרגומים ולחיבורים על קאפקה (הסדר בכל מדור הוא אלפא-ביתי בלבד), לא כל שכן אין מפתח נושאים או מפתח המפנה לדיונים ביצירות ספציפיות של קאפקה. אולי מוגזם לדרוש את כל המפתחות האלה (אם כי לו הופקדה האחריות התוכנית לכל אחת מהביבליוגרפיות בידי מומחה לנושא, אפשר היה להכניס בקלות יחסית), אבל לפנינו פשוט אין אף מפתח אחד. לא כלום. מופיעה רק הרשימה הבלתי-נחוצה ביותר – "רשימת הספרים", כתבי-העת והקבצים המוזכרים בביב' ליוגרפיה", וגם היא אינה מפתח במובן המקובל של המלה, כי אין שום הפניות ממנה לעיולים המתאימים. היא פשוט מונחת לה בסיום החוברת, ולא ברור על מה ולמה...

דומה שהסיכום ברור: לפנינו מפעל נאה, בעל צדדים טובים למכביר – אבל לפי שעה חולשותיו גוברות על מעלותיו. נראה שהדרך הטובה ביותר להתגבר על חולשות אלה היא עבודת צוות, עם כל הקושי בגיוס צוותי עובדים בביבליוגרפיה, הידוע היטב גם לכותב שורות אלה.

ג. ט.

קונקורדאנציה חדשה לשירת ביאליק – ברכה לבטלה

ציפר, אלי. 'קונקורדאנציה לשירת ביאליק'. הוצאת "חצב", תל-אביב – יפו, תשל"ז. 40 עמ'.

קונקורדאנציות לכלל יצירתו של סופר, ליצירתו בז'אנר מסוים, או אפילו ליצירה (מקיפה) אחת, יכולות להיות כלי-עזר נוח ושימושי ביותר למעיין ולחוקר, שנקודת-המוצא שלהם היא מלים, צירופי מלים, או אפילו שדות סמאנטיים שלמים, והמבקשים למצוא בדרך קלה, מהירה וחסכונית את כל החומר הרלבאנטי לעניינם כדי שיוכלו להקדיש את רוב זמנם ואת מיטב מרצם לעיבודם של אותם נתונים ולהסכת מסקנות מהם. תנאי ראשון לשימושיות של כלי מעין זה הוא אפוא עריכה כזאת, שתאפשר לחוקר להגיע אל הנתונים בדרך הגיונית ושיטתית

¹ אגב, מה שכתב העורך על גב עטיפתה של החוברת – "וזהו